

Є. О. Величко (Київ)
Металеві прикраси одягу
в сарматських похованнях Північного Причорномор'я

Eugenia O. Velychko (Kyiv)
Metal Clothing Decorations
from the Sarmatian Burials of the Northern Black Sea Coast

Металеві прикраси одягу, тобто нашивні бляшки різних форм та розмірів, були традиційною прикрасою костюму варварів Північного Причорномор'я починаючи з кінця VII ст. до н. е. Поява традиції такого оздоблення одягу в причорноморських степах пов'язується зі скіфами — золоті пластини були наймасовішою групою коштовних прикрас з поховань скіфської знаті. Нашивні бляшки використовували й сармати, але морфологічно і функціонально бляшки сарматської доби дещо відрізняються від скіфських: для скіфського часу притаманні досить великі вироби квадратної або круглої форми, а з появою в причорноморських степах сарматів з'являються маленькі бляшки лаконічних геометричних форм. Вони не були самостійними сюжетними прикрасами, а виступали виключно як елемент складного орнаменту, яким декорувався одяг.

Зазвичай металеві прикраси одягу сарматського часу виготовлялися з золота методом тиснення, який не вимагав ані великих фізичних зусиль, ані будь-якого складного обладнання. На відміну від бляшок скіфського часу, основна маса яких була зроблена з металу середньої та низької якості, для виробів сарматського часу є характерним використання високопробного (900° та більше) золота.

Золоті бляшки з сарматських пам'яток Північного Причорномор'я досі не були предметом спеціального дослідження, хоча в контексті дискусії про датування Ногайчинського кургану Ю. П. Зайцевим та В. І. Мордвінцевою було зроблено аналіз пластин з цього комплексу [2, с. 319–359], атрибуцію та детальну реконструкцію орнаментальних рядів бляшок було зроблено для Соколової Могили [6, с. 39–42]. Класифікацію бляшок з кубанських комплексів було зроблено І. І. Марченком [8, с. 32–33]. Каталог бляшок з Поволжя було зроблено В. І. Мордвінцевою та Н. В. Хабаровою [11, с. 20–23]. Певний вклад в розроблення типології цієї категорії інвентарю внесла І. П. Засецька [4, с. 128–134]. Дослідженню окремих типів бляшок присвячено роботи О. Ф. Королькової [7, с. 134–144] та Л. Г. Шепко [18, с. 439–443].

Рис. 1. Знахідки нашивних бляшок в сарматських пам'ятках:

1 — с. Селимівка, Харківська обл.; 2 — с. Сватова Лучка, (зараз Сватове) Луганська обл.; 3 — с. Чугуно-Крепінка, Донецька обл.; 4 — с. Виноградне, Запорізька обл.; 5 — с. Булахівка, Дніпропетровська обл.; 6 — Курган «Камова Могила» с. Родіонівка, Дніпропетровська обл.; 7 — с. Олександрівка, Дніпропетровська обл.; 8 — с. Підгороднє, Дніпропетровська обл.; 9 — с. Петрики, Черкаська обл.; 10 — с. Райгород, Черкаська обл.; 11 — с. Ярошівка, Черкаська обл.; 12 — с. Нагорнє, Кіровоградська обл.; 13 — с. Цвітна (зараз с. Цвітне), Кіровоградська обл.; 14 — «Ногайчинський курган», с. Червоне, Крим; 15 — «Соколова могила» с. Ковалівка, Миколаївська обл.; 16 — с. Білолісія, Одеська обл.; 17 — с. Холмське, Одеська обл.; 18 — с. Михайлівка, Одеська обл.; 19 — с. Турлаки (зараз с. Випасне), Одеська обл.; 20 — с. Ленківці, Чернівецька обл.; 21 — с. Пороги, Вінницька обл.; 22 — с. Северинівка, Вінницька обл.; 23 — с. Грушка, Молдова; 24 — с. Мокра, Молдова

Fig.1 Finds of metal clothing decorations in the Sarmatian burials:

1 — vil. Selimivka, Kharkiv region; 2 — vil. Svatova Luchka, (now Svatove) Luhansk region; 3 — vil. Chugunokrepinka, Donetsk region; 4 — vil. Vynohradne, Zaporizhia region; 5 — vil. Bulakhivka, Dnipropetrovsk region; 6 — "Kamova Mogyla" burial mound, vil. Rodionivka, Dnipropetrovsk region; 7 — vil. Oleksandrivka, Dnipropetrovsk region; 8 — vil. Podgorodne, Dnipropetrovsk region; 9 — vil. Petryky, Cherkasy region; 10 — vil. Raigorod, Cherkasy region; 11 — vil. Yaroshivka, Cherkasy region; 12 — vil. Nagirne, Kirovohrad region; 13 — vil. Tsvetna (now Tsvitne), Kirovohrad region; 14 — Nohaichinsky burial mound, vil. Chervone, Crimea; 15 — "Sokolova Mogyla" burial mound, vil. Kovalivka, Mykolaiv region; 16 — vil. Belolissya, Odessa region; 17 — vil. Kholmske, Odessa region; 18 — vil. Mykhailivka, Odessa region; 19 — vil. Turlaky (now Vypasne), Odessa region; 20 — vil. Lenkivtsi, Chernivtsi region; 21 — vil. Porogy, Vinnytsia region; 22 — vil. Severynivka, Vinnytsia region; 23 — vil. Grushka, Moldova; 24 — vil. Mokra, Moldova

Геометричні бляшки є найчисленнішими за частотою використання та кількістю в похованнях. В рамках цієї групи виділяються такі типи: круглі, трикутні та ромбоподібні. Бляшки круглої форми є, можливо, найдавнішим типом та відомі ще за ранньоскіфських часів. В сарматських похованнях

вони зустрічаються в багатьох варіантах, самими розповсюдженими з яких є напівсферичні з двома отворами для пришивання або петлею на звороті.

Зооморфні бляшки різних форм та ступеня стилізації були виділені І. П. Засецькою [4, с. 128–134; 5, с. 204–208]. На сьогодні відкритою залишається дискусія щодо доцільності такого трактування подібних прикрас [9, с. 37]. Самий поширений тип — «баранячі ріжки». Основною ознакою його є наявність завитків, які в деяких випадках трансформуються в заокруглені опуклини (Ярошівка, Соколова Могила, Турлаки, Орловець, Ногайчинський курган). Відомі також різноманітні інтерпретації коров'ячих ріжок, морд копитних тварин, тощо.

Бляшки з інтерпретаціями **рослинних мотивів**, умовно можна поділити на лотосоподібні (Чугуно-Крепінка, Ногайчинський курган) та розетки, що існували в безлічі форм та варіантів (Білосілля, Нагірне, Турлаки, Мокра, Холмське, Петрики, Северинівка, Цвітне, Селимівка, Соколова могила, Сватова Лучка, Ленківці, Пороги).

Дуже велика група **бляшок різноманітної форми**, які неможливо включити в жодну з вищезначених.

Самими поширеними з них є бляшки з інтерпретаціями мотиву «городки». Всі дослідники сходяться на тому, що це дуже давній символ, пов'язаний, в першу чергу, з сакральним світом [5, с. 58–59; 7, с. 134–144; 18, с. 439–443]. Такі бляшки мають дуже широкі хронологічні рамки — якщо у матеріалах Поволжя основна їх кількість зосереджена у пам'ятках II–I ст. до н. е. [10, с. 139–140; 11, кат. 73; 2, с. 332.], то для українського степу, як і для Прикубання [8, с. 230, рис. 11], їхня більшість приходить на більш пізні часи — I ст. до н. е. — I ст. н. е., хоча поодинокі екземпляри (наприклад з Булахівського скарбу) датуються ще ранньосарматським часом.

Завдяки зафіксованим матеріалам можна стверджувати, що найчастіше бляшки використовували для декору коміру. Значно рідше оздоблювалися рукави, і, в поодиноких випадках — нижня частина сукні (Соколова Могила), черевики (Соколова могила) або головний убір (Камова Могила). Бляшкові орнаменти завжди доповнювалися намистинно-бісерними елементами, особливо на рукавах та шароварах. Крім того, в найбагатших комплексах, в якості елемента декору одягу використовувалося золотне шиття (знахідки в Соколовій Могили, Чугуно-Крепінці, Сватовій Лучці, Селимівці тощо [6, с. 46–49; 19, с. 243–244; 17, с. 137; 12, с. 24–25].

Більшість досліджуваного матеріалу та найбагатші комплекси, такі як Соколова Могила, Пороги, Михайлівка, Селимівка, Цвітне (Цветна) [6, с. 10–26; 19, с. 243–244; 17, с. 137; 1, с. 105, рис. 25; 15, с. 6–10, 28–30; 13, с. 88–89; 214–215) датуються в рамках I — початку II ст. до н. е., тобто

середньосарматським періодом за загальноприйнятою періодизацією, розробленою С. В. Поліним, О. В. Симоненком, А. С. Скріпкіним та І. В. Сергацковим. Спеціально для сарматської культури Північного Причорномор'я О. В. Симоненком було розроблено окрему періодизацію. Час з II ст. до н. е. по середину II ст. н. е., що включає ранньосарматський та середньосарматський періоди традиційної періодизації, названий ним I періодом. Відповідно до змін хронологічних індикаторів він поділяється на фази А1 (II ст. до н. е.), А2 (кінець II—I ст. до н. е.), А3 (перша половина I ст. н. е.), В (друга половина I — середина II ст. н. е.). Відповідно до неї, майже всі комплекси з нашивними бляшками датуються фазою В.

Аналогічна хронологічна картина спостерігається на території Кубані [8, с. 33]. У Поволжі більшість пам'яток з таким типом декору одягу також відноситься до I ст. н. е., хоча існує припущення, що вони датуються більш раннім часом [11, с. 21].

За багатством форм та кількістю одиниць в комплексі бляшки зі степових пам'яток Північного Причорномор'я суттєво поступаються синхронним комплексам Поволжя та Кубані, де вони зустрічаються значно частіше. Наявність їх лише в досить багатих, здебільшого поодиноких похованнях, свідчить на користь припущення про їх певні знакові функції. Обмежений хронологічний діапазон побутування нашивних бляшок у Північному Причорномор'ї, відносно невелика кількість пам'яток, де вони зустрічаються, значно менша, у порівнянні зі східними територіями Сарматії, варіативність форм дозволяють припустити, що їх поява пов'язана з певним імпульсом зі східних регіонів Сарматії. Зникнення бляшок, як елементу декору одягу, хронологічно співпадає з початком другого періоду розвитку сарматської культури в Північному Причорномор'ї, коли відбулася майже повна зміна археологічної культури регіону.

Література

1. Дзиговский А. Н. Очерки истории сарматов Карпато-Днепрских земель. — Одесса, 2003.
2. Зайцев Ю. П., Мордвинцева В. И. Датировка погребения в Ногайчинском кургане. Диалоги с оппонентом // Древняя Таврика. — Симферополь, 2007.
3. Зайцев Ю. П., Мордвинцева В. И. «Ногайчинский» курган в степном Крыму // ВДИ. — 2003. — № 3.
4. Засецкая И. П. Зооморфные мотивы в сарматских бляшках // Античная таврика. — Л., 1986.
5. Засецкая И. П. Сокровища кургана Хохлач. Новочеркасский клад. — СПб., 2011.

6. *Ковпаненко Г. Т.* Сарматское погребение I в. н. э. на Южном Буге. — К., 1986
7. *Королькова Е. Ф.* Сарматские бляшки как элемент сакрального орнамента // Евразия в скифо-сарматское время. — М., 2012.
8. *Марченко И. И.* Сираки Кубани. — Краснодар, 1996.
9. *Мордвинцева В. И.* Сокровища древней Кубани. — Симферополь; Краснодар, 2010.
10. *Мордвинцева В. И., Шинкарь О. А.* Сарматские парадные мечи из фондов Волгоградского областного краеведческого музея // НАВ. Вып. 2. — Волгоград, 1999. — С. 138–149.
11. *Мордвинцева В. И., Хабарова Н. В.* Древнее золото Поволжья. — Волгоград, 2006.
12. *Моруженко А. А., Санжаров С. Н., Посредников В. А.* Отчёт об археологических исследованиях курганов в Донецкой области в 1984 г. — Донецк, 1985 // НА ИА НАНУ.
13. *Отчёт* императорской археологической комиссии за 1896 г. — СПб., 1898.
14. *Симоненко А. В.* Хронология и периодизация сарматских памятников Северного Причерноморья // Сарматские культуры Евразии: проблемы региональной хронологии. — Краснодар, 2004.
15. *Симоненко А. В., Лобай Б. И.* Сарматы северо-западного Причерноморья в I в. н.э. (погребение знати у с. Пороги.). — К., 1991.
16. *Смирнов К. Ф.* Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. — М., 1984.
17. *Трефилъев Е. П.* Археологическая экскурсия в Купянский уезд Харьковской губернии // Труды XII Археологического съезда, Т. I. — М., 1905.
18. *Шенко Л. Г.* Накладки деревянных сосудов, как элемент сарматского орнамента // Пятая кубанская археологическая конференция. — Краснодар, 2009.
19. *Шрамко Б. А.* Древности Северского Донца. — Харьков, 1962.

